POPULÁCIA SLOVENSKA PO ŠTVRŤSTOROČÍ TRANSFORMÁCIE

Miloš Bačík

Abstract

Within the demographic context of Slovakia, the period after 1990 is connected with several specifics. The trajectory of reproduction processes' trends is changing due to the influence of political and economic transformation. Low or almost no increase in population becomes the common denominator of population growth. While we recorded the highest population increase during the previous social system, this growth has significantly slowed down in a recent history of a forming democratic society, but on the other hand it realistically reflects the number of conditioning factors. "Exploitation" and "unemployment" were eliminated during socialist era and planned economy set conditions for sustainable economic growth and ensuring social security of the population. General impression that the population growth would stabilize at a permanently favourable level due to these conditions was being formed. However, the reality was much more complex. While the majority of population processes during the socialist era, whether the birth rate, the death rate (except for infant mortality), the abortion rate, the marriage and divorce rates, was characterized by adjective "high", after 1989, the adjective "high" with the exception of divorce rate was replaced by the term "declining". The fundamental transformation of the political system was followed by changes in the economic system and social circumstances. They were later reflected in the increase of inequality (especially in the income), unemployment and the existence of poverty as a serious socio-pathological phenomenon versus fortune of well-off classes.

Keywords: population, birth rate, marriage rate, divorce rate, abortion rate, mortality

Úvod

Obdobie po roku 1990 sa v demografickom kontexte Slovenska spája s viacerými špecifikami. Vplyvom politickej a ekonomickej transformácie sa mení trajektória smerovania reprodukčných procesov. Spoločným menovateľom populačného vývoja sa tak stáva nízky resp. takmer nulový vzrast obyvateľstva. Kým v predchádzajúcom spoločenskom systéme sme zaznamenali najväčší prírastok obyvateľstva v novodobej histórii (1,81 mil., v rokoch 1950 - 1989), vo formujúcej sa demokratickej spoločnosti sa tento rast výrazne spomalil, pričom však reálnejšie odrážal množstvo činiteľov, ktoré ho podmieňovali (114,2 tis., v rokoch 1990 - 2013).

V rokoch socializmu bolo odstránené „vykorisťovanie“ a „nezamestnanosť“, plánovaním hospodárstva sa vytvárali predpoklady trvalého ekonomického rastu a zabezpečenia sociálnych istôt obyvateľstva. Vytváral sa obecný dojem, že v týchto podmienkach sa bude stabilizovať populačný vývoj na trvale priaznivej úrovni. Skutočnosť však bola omnoho zložitejšia. Prvým negatívnym zásahom do rodinných perspektív bola menová reforma, ukončenie lístkového systému a „uvoľnenie“ cien. Prostriedky, ktoré stačili predtým rodine na výchovu troch detí, odpovedali po r. 1953 nákladom na dve deti (Kučera, 2008). Vysoká sociálna homogenizácia sa postupne odrazila i v rodinnom a reprodukčnom správaní. Takmer všetci príslušníci tej istej generácie sa chovali obdobne - vytvorením stabilného modelu demografického správania. Na rozdiel od povojnovej situácie a pomerom v západnej Európe sa plodnosť žien sústredila do krátkodobého vekového rozpätia (Fialová, 1998). Zaužívaným scenárom bolo, po získaní vzdelania a kvalifikácie uzavrieť sobáš a rýchlo mať dve deti. Až do konca 80. rokov sa udržiavala vysoká intenzita sobášnosti. Podľa dobových tabuliek sobášnosti slobodných, by do tridsiatych rokov vstúpilo do manželstva cez 90 % mužov a viac ako 96 % žien. Závislosť hrubej miery pôrodnosti na vekovej štruktúre žien bola v reálnom socializme veľmi tesná (Aleš, 1995). Kombináciou sociálnej politiky, mzdovej praxe a vysokej zamestnanosti žien sa vyvinul stav, kedy pre mladé rodiny bolo najvýhodnejšie mať deti čo najskôr a čo v najkratšom intervale. Priemerný vek matiek pri narodení prvého dieťaťa dosiahol cca 22 rokov, druhého cca 25 rokov. Ženám nad 30 rokov sa rodilo stále menej detí (na konci 80. rokov necelých 15 %). S tým, že sa počet nikdy nevydatých žien znížil na historické minimum, rozšíril sa podiel žien, ktoré mali aspoň jedno dieťa. Až 90 % žien porodilo svoje prvé dieťa do veku 25 rokov (Potančoková, 2010).

Kým pre väčšinu populačných procesov v období socializmu bolo podľa Vereša (1991) príznačné adjektívum „vysoká“, či už pôrodnosť, úmrtnosť (s výnimkou dojčenskej úmrtnosti), potratovosť, sobášnosť a rozvodovosť, po roku 1989 bolo adjektívum „vysoká“ s výnimkou rozvodovosti nahradené termínom „klesajúca“. Zásadná premena politického systému bola nasledovaná zmenou ekonomického systému a sociálnych pomerov. Tie sa premietli do nárastu nerovností (najmä v príjmoch), nezamestnanosti, existencie chudoby ako závažného sociálno-patologického javu v kontraste s bohatstvom majetnejších vrstiev.

Cieľom predloženého príspevku je stručná analýza rozhodujúcich demografických procesov, ktoré vplývali na vývoj obyvateľstva Slovenska po roku 1990. Metodika práce vychádza z použitia tradičných metód - historickej, komparatívnej a štatistickej. Pri spracovaní danej problematiky sme sa snažili o rešpektovanie dlhodobých časových radov a uprednostňovanie tabuliek resp. grafov pred mnohoslovným komentárom, za ktorým je niekedy ťažké hľadať skutočnú analýzu. Spracovanie štatistického materiálu sa opiera hlavne o údaje z evidencie pohybu obyvateľstva, ktorá zachytáva jeho prirodzený, migračný a

celkový pohyb a údaje z cenzov.

Pôrodnosť a plodnosť

Každá ekonomická transformácia sa spája s recesiou, znížením reálnych príjmov a zvýšením nákladov a to aj na výchovu detí, čo zákonite vedie k zmene demografického správania sa obyvateľstva. Deväťdesiate roky minulého storočia sa niesli v znamení vyššie uvedeného procesu, čo pre populáciu Slovenska znamenalo kontinuálne znižovanie počtu narodených detí a výrazný prepád relatívnych reprodukčných ukazovateľov. Ešte v roku 1990 sme mali 79 989 živonarodených a úhrnnú plodnosť na úrovni 2,085, no v roku 2002 sme zaznamenali historicky najnižšiu pôrodnosť (50 841 živonarodených) a úhrnnú plodnosť (1,185). Miery pôrodnosti a plodnosti sa po tomto prepade ustálili na nízkej úrovni (tab. 1).

Zmenila sa aj hodnotová orientácia mladých ľudí, vstupujúcich do veku reprodukcie. Do tejto mozaiky zapadlo aj takmer masové rozšírenie antikoncepcie. Viditeľným sa tak stal hlboký pokles počtu narodených detí znížením plodnosti mladších žien a tým aj úhrnnej plodnosti (graf 1). Ako je obecné známe plodnosť žien stúpa medzi 16. - 20. rokom, vrcholí vo veku 20 - 30 rokov a po 35. roku postupne klesá až k úplnej neplodnosti. Z toho vyplýva názor, že čím viac plodného veku majú ženy pri vstupe do manželstva pred sebou, tým menej možno u nich očakávať bezdetnosť. A naopak, čím je žena staršia, tým je u nej bezdetnosť pravdepodobnejšia. Ďalej to bolo zníženie počtu vydatých žien, rastúci počet kohabitácií, relatívne väčší počet detí narodených mimo manželstva, alebo odkladanie rodičovstva a vyšší priemerný vek matiek v čase prvého a v mnohých prípadoch aj posledného pôrodu.

Z hľadiska legitimacy narodených sa v populácii Slovenska stále zachováva vyššia manželská plodnosť. Pomerne prudký vzostup počtu detí narodených mimo manželstva (20,3 tis. v roku 2013) - absolútne o polovicu len behom posledných dvanástich rokov - bol spôsobený predovšetkým znížením intenzity vstupu do manželstva a posunom sobášneho veku. Pri neveľkom vzraste plodnosti nevydatých žien, značné zvýšenie počtu ich detí bolo jednoducho dôsledkom enormného vzostupu počtu potenciálnych matiek aj zo skupiny rozvedených žien (dôsledok rastúcej rozvodovosti). Zrejme je zvýšenie úrovne ich plodnosti v celom vekovom rozpätí až do vekovej skupiny 35 - 39, to aj v druhom a treťom biologickom poradí narodených.

Do tohto obrazu rozhodujúcich vplyvov na reprodukciu je potrebné zaradiť aj vývoj počtu domácností podľa druhu a typu, ktorý nie je priaznivý. Zo štatistík cenzov 1991 a 2011 je badateľný pokles úplných rodín so závislými deťmi (- 259 637), nárast neúplných rodín so závislými deťmi (69 671) a evidentný vzrast domácností jednotlivcov tzv. „singles“ (209 891), u ktorých je málo pravdepodobné, že uzavrú manželstvo, založia si rodinu a budú vychovávať deti.

Treba však uviesť, že údaje o domácnostiach najmä domácnostiach jednotlivcov z posledného cenzu boli nadhodnotené a preto v roku 2014 revidované. Dôvodom revízie bolo preferovanie prístupu orientovaného na vek dieťaťa na úkor priameho príbuzenského vzťahu. Ukázalo sa totiž, že zo strany obyvateľov alebo sčítacích komisárov došlo k čiastočnému nepochopeniu podstaty rodinných domácností.

Tab. 1: Vývoj vybraných reprodukčných ukazovateľov populácie Slovenska v období 2003 - 2013

Table 1: The development of selected reproductive indicators in Slovak population from 2003 to 2013

Rok	Živonarodení ¹⁾	Živonarodení ²⁾	Úhrnná plodnosť	ČMR ³⁾
2003	1,02	9,6	1,20	0,58
2004	1,04	10,0	1,24	0,60
2005	1,01	10,1	1,25	0,60
2006	0,99	10,0	1,24	0,60
2007	1,01	10,1	1,25	0,60
2008	1,05	10,6	1,32	0,64
2009	1,07	11,3	1,40	0,68
2010	0,99	11,1	1,41	0,68
2011	1,01	11,3	1,45	0,70
2012	0,91	10,3	1,34	0,64
2013	0,99	10,1	1,34	0,65

¹⁾ medziročný relatívny prírastok / úbytok (od roku 2012 sa do počtu narodených detí nezarátavajú deti narodené v zahraničí matkám s trvalým pobytom v Slovenskej republike)

²⁾ na 1 000 obyvateľov

³⁾ čistá miera reprodukcie

Zdroj: Štatistický úrad Slovenskej republiky, 2014

Nízka plodnosť je aj dôsledkom kultúrnych zmien, zmien v poradí hodnôt. S demokratizáciou spoločnosti a dôrazom na osobnú slobodu rastie sebavedomie, individualizmus a odpor k autoritám rôzneho druhu t.j. aj cirkvi, ktorá je mimo iného hlavným propagátorom vyššej plodnosti. Nadhodnocovanie osobnej slobody vedie k oslabovaniu funkcie manželstva a rodiny (Marenčáková, 2006), čo sa následne odráža v štatistikách sobášnosti a rozvodovosti. Taktiež rastie význam vzdelania. Podľa údajov štatistického úradu 60 % populačného ročníka študuje na vysokých školách. Edukácia sa stáva prioritou, ktorá „súťaž“ s rodením detí, pretože deti podstatne uberajú čas na vzdelanie a vzdelávanie. V tejto súvislosti nás zaujíma, či nebudaj poklesol význam citového uspokojenia z narodeného dieťaťa, ktorý súvisí aj s konkurenciou vzdelania? Pri pohľade na štatistické údaje to nie je celkom tak. Pokiaľ žena má totiž deti, potom ich má v priemere toľko ako pred

štvrtstoročím. Štruktúra narodených podľa poradia sa za posledných 25 rokov prakticky nezmenila. Čo je však „dramatické“, zmenil sa výrazne podiel žien, ktoré programovo nechcú mať žiadne dieťa - prečo?

Graf 1: Vývoj pôrodnosti v populácii Slovenska v období 1950 - 2013

Graph 1: The development of birth rate in Slovak population from 1950 to 2013

Zdroj: Štatistický úrad Slovenskej republiky, 2014

Sobášnosť, rozvodovosť a potratovosť

Podstatnú časť druhej demografickej revolúcie predstavujú zmeny v rodinnom správaní a posun v systéme hodnôt. Pre väčšina príslušníkov tej istej generácie sa stal zaužívaným prehľadný scenár - po získaní vzdelania resp. kvalifikácie neuzavrieť sobáš a nemať rýchlo dieťa prípadne deti, alebo dokonca ich nemať vôbec. Prvá polovica deväťdesiatych rokov bola obdobím intenzívneho znižovania sobášnosti. Vstup do manželstva v nízkom veku najmä vo vekovej skupine 20 - 24 rokov stratil predchádzajúcu príťažlivosť zaužívaného scenára v socializme t.j. po získaní vzdelania a kvalifikácie uzavrieť sobáš a rýchlo mať dve deti. Tento pokles sa v nasledujúcom období zmiernil, ale aj napriek tomu bol v roku 2001 štatisticky evidovaný historicky najnižší počet sobášov na Slovensku (23 795). Zhruba do polovice šesťdesiatych rokov minulého storočia sa priemerný vek snúbencov znižoval, potom sa zastavil na dosť nízkej úrovni pri vysokom podiele príliš mladých manželstiev (Kučera, 1988). Od deväťdesiatych rokov postupne dochádzalo k odkladaniu sobášov do vyššieho veku (priemerný vek snúbencov sa prirodzene zvyšoval - napr. v roku 2013 32,9 u mužov a 29,9 u žien), alebo k partnerskému spolužitiu bez uzatvorenia manželstva.

Populácia Slovenska, ako by sa i v reprodukčnom chovaní chcela veľmi rýchlo prispôbiť západným krajinám, kde sa kladie podstatne väčší dôraz na vlastnú sebarealizáciu. Klesol kredit manželstva a to aj napriek dominantnej kresťansko - katolíckej hodnotovej orientácie obyvateľstva, pričom časť populácie ho nepovažuje za nutný ani pre výchovu detí.

Nízke hodnoty hrubej miery sobášnosti v ostatných piatich rokoch (na úrovni 4,7 až 4,9 ‰) alebo úhrnnej plodnosti (1,3 až 1,4) odrážajú prudkú zmenu vonkajších podmienok u populácie, ktorá sa ženila resp. vydávala pred rokom 1989 evidentne mladšia. Vstup do manželstva v nízkom veku stratil predchádzajúcu príťažlivosť. Znížila sa taktiež úroveň sobášnosti rozvedených. S postupom času aj na Slovensku dochádza k zmenám v spôsobe formovania rodín, kde prebieha rozhodujúca časť reprodukcie obyvateľstva. Okrem tradičnej rodiny je zrejмый život bez manželského partnera (s dieťaťom, či bez neho), programovo bezdetné manželstvá („dobrovoľná“ bezdetnosť sa stáva čoraz významnejšou), faktické manželstvá v podobe kohabitácií a homosexuálne spolužitia (či už i manželské?). Populácia, ak sa žení resp. vydáva tak prevažne vo vekových skupinách 25 - 29 a 30 - 34 rokov. Neskoršie časovanie sobášov znamená zníženie plodnosti mladých žien (graf 2). So sobášom už nedochádza automaticky k založeniu rodiny. Interval medzi sobášom a prvým pôrodom zostáva relatívne dlhý.

Rozvodovosť vnímame ako závažný socio - patologický jav, ktorý má okrem iného negatívny vplyv na reprodukciu, stabilitu rodiny a výchovu detí. Ako uvádza Kučera (2008) v transformačnom období sa predpokladalo, že zníženie intenzity sobášnosti a posun sobášneho veku (t.j., že do manželstva budú vstupovať vyzretejší snúbenci) sa prejaví pozitívne v znížení úrovne rozvodovosti. Úhrnná rozvodovosť naopak vzrástla takmer o polovicu. Rozvodom končí v súčasnej dobe približne každé druhé manželstvo, a to najčastejšie v 4. a 5. roku jeho trvania. Od roku 1990 do roku 2013 sa relatívna miera rozvodovosti pohybovala na úrovni 1,6 ‰ až 2,4 ‰. Počet rozvodov sa zvýšil z 9,0 tis. až na 12,7 tis. v roku 2006. Významný vzrast zaznamenal index rozvodovosti, čo súviselo s vývojom sobášnosti. Pokiaľ v roku 1990 pripadalo na 100 sobášov 22 rozvodov, od roku 2005 je ich viac ako 40. Z pohľadu vekových intervalov je dosahovaná najvyššia rozvodovosť vo veku 25 - 29 rokov u žien a 30 - 34 rokov u mužov. Najčastejšou príčinou vedúcou k rozvratu manželstva je dlhodobá u oboch partnerov rozdielnosť pováh, názorov a záujmov (v roku 2013 takmer u 63 % rozvodov). U mužov nasleduje nevera, ostatné príčiny a alkoholizmus, u žien ostatné príčiny, ďalej argument, že súd nezistil zavinenie a nevera.

Graf 2: Špecifické miery plodnosti v populácii Slovenska vo vybraných rokoch (1993, 2001 a 2009)

Graph 2: Specific fertility rates in Slovak population in selected years (1993, 2001 and 2009)

Zdroj: Štatistický úrad Slovenskej republiky, 2010

Na rozdiel od sobášnosti a rozvodovosti sa vývoj potratovosti niesol v pozitívnom duchu, i keď paradoxne neovplyvnil prudký pokles pôrodnosti a plodnosti v transformačnom období. Do roku 1989 vysoká potratovosť ako uvádza Vereš (1991) bola zákonitým rysom populačnej situácie v krajinách reálneho socializmu, kde medzi úrovňou potratovosti a štátnym zriadením (s ateistickou propagandou) bola nesporne úzka súvislosť. Od roku 1990 je zrejmy výrazný úbytok umelých prerušení tehotenstva. Kým v uvedenom roku ich bolo 48,4 tis., v roku 2013 11,1 tis. (graf 3 a tab. 2). Rozhodujúcou a bezprostrednou príčinou takejto zmeny je najmä rozšírenie moderných antikoncepčných techník a ich podstatne ľahšia dostupnosť, ale nemôžeme opomenúť ani obecnější názor o oslabení vôle k rodičovstvu, ktorý by si zaslužil podrobnejšiu analýzu, či už demografickú resp. sociologickú.

Aj napriek silnej pozícii katolíckej cirkvi v spoločnosti je jej vplyv v podobe protipotratových snáh skôr symbolický, pričom sa ním riadia len najaktívnejší katolíci, prípadne katolícki politici.

Smerovanie potratovosti možno považovať za jednoznačne priaznivé. Zároveň to znamená, že pre ďalší vývoj úrovne plodnosti strácajú zmeny v úrovni potratovosti na význame.

Graf 3: Vývoj potratovosti v populácii Slovenska v období 1950 - 2013

Graph 3: The development of abortion rate in Slovak population from 1950 to 2013

Zdroj: Štatistický úrad Slovenskej republiky, 2014

Úmrtnosť

Úmrtnostné pomery podmieňujú obecné endogénne a exogénne faktory (Casseli, Vallin, Wunsch, 2006). Endogénne faktory sú v zásade neovplyvniteľné, ich pôsobenie podlieha väčšinou nie príliš výrazným zmenám a pôsobia spontánne. Za pozorovanými zmenami stoja skôr faktory exogénne - úroveň poskytovanej zdravotnej starostlivosti, kvalita životného prostredia a životný štýl, ktorými možno priamo ovplyvniť zdravotný stav obyvateľstva. Na tomto mieste nie je účelné detailnejšie rozoberať, či už poskytovanú zdravotnú starostlivosť resp. jednotlivé zložky prírodného prostredia. Životný štýl ako uvádza Podolák (1996) predstavuje široké spektrum veľmi rozmanitých vplyvov a to od stravovacích návykov, cez pracovný čas a meniacu sa intenzitu jeho využitia, voľný čas a najmä spôsob jeho trávenia, až po ďaleko väčšie množstvo finančne podmienených stresov. Podľa Vereša (1992) celkový spôsob trávenia voľného času je iracionálny, čo vedie k vzniku ďalších stresových situácií.

V období 1990 - 2013 vzrástla stredná dĺžka života pri narodení u mužov o 6,3 na 72,9 rokov, u žien o 4,2 na 79,6 rokov. O niečo sa znížil predchádzajúci pomerne značný rozdiel medzi oboma pohlaviami, i keď stále len na 6,7 rokov. Pritom vo veku 65 rokov predstavovalo predĺženie očakávanej priemernej dĺžky života u mužov 2,4 rokov a u žien 2,5 rokov (vypočítané hodnoty 14,7 resp. 18,2). Vysoký „dlh“ zo štyridsaťročnej stagnácie najmä u mužov sa však nepodarilo

splatiť ani behom nasledujúcej generácie. Dojčenská úmrtnosť sa udržiava na úrovni len málo nad 5 ‰, novorodenecká nad 3 ‰. V súčasnosti zomrelé deti do jedného roka predstavujú len 0,6 ‰ počtu zomrelých.

Tab. 2: Vývoj základných ukazovateľov sobášnosti, rozvodovosti a potratovosti v populácii Slovenska v období 1990 - 2013 (vybrané roky)

Table 2: The development of basic marriage, divorce and abortion indicators in Slovak population from 1990 to 2013 (selected years)

Rok	Sobášnosť¹⁾	Rozvodovosť²⁾	Rozvodový index	Umelé potraty³⁾	Potraty³⁾
1990	7,6	1,7	21,9	86,2	70,2
1995	5,1	1,7	32,7	82,0	58,4
2000	4,8	1,7	35,8	78,3	42,8
2005	4,9	2,1	44,2	74,6	35,5
2010	4,7	2,2	47,3	73,1	28,5
2013	4,7	2,0	42,9	67,9	29,8

1) počet sobášov na 1 000 obyvateľov

2) počet rozvodov na 1 000 obyvateľov

3) v ‰

4) na 100 živonarodených

Zdroj: Štatistický úrad Slovenskej republiky, 2014

V poklese intenzity úmrtnosti malo najväčší vplyv zníženie počtu zomrelých na choroby obehovej sústavy, menej na nádory. V roku 2013 predstavovali spoločne tieto skupiny príčin smrti u mužov 72,3 ‰ a u žien 79,8 ‰ z úhrnu zomrelých. Podľa štúdie Burcinu, Kučeru (2008) klesala od roku 1990 štandardizovaná miera odvrátiteľnej úmrtnosti a jej podiel v celkovej úmrtnosti osôb vo veku do 75 rokov. Aj napriek tomu je svojím zastúpením stále ešte vysoká (napr. v roku 2006 predstavovala u mužov 54 ‰ a u žien 57 ‰ zomrelých).

Na konci roku 2013 mala Slovenská republika 5,42 mil. obyvateľov, teda v podstate približne rovnaký počet ako v roku 1990, ale až o 1,93 mil. viac než v roku 1950. Deväťdesiate roky minulého storočia sa vyznačovali znižovaním prirodzených prírastkov, v období 2001 - 2003 sme zaznamenali úbytky obyvateľstva prirodzenou menou a vzápätí nevelký vzostup najmä v rokoch 2009 (8,3 tis.) a 2011 (8,9 tis.). Úbytok sťahovaním bol zrejmy len na začiatku deväťdesiatych rokov, ako dôsledok rozdelenia spoločného štátu. Následné prírastky sťahovaním boli nevyrovnané a skôr málo výrazné, ale napr. v rokoch 2001 až 2003 eliminovali hroziaci celkový úbytok obyvateľstva Slovenska. V roku 2008 prekročil migračný prírastok hranicu 7 tis. osôb, v roku 2013 bol na úrovni 2,4 tis. osôb (prísťahovaní boli najmä z Česka - 1,1 tis., z Veľkej Británie - 0,6 tis. a Maďarska - 0,4 tis., vysťahovaní smerovali najmä do Česka - 0,9 tis., Rakúska - 0,6 tis. a Veľkej Británie - 0,3 tis.). Registrácia zahraničného sťahovania vzhľadom

na len čiastočne evidovanú emigráciu občanov Slovenskej republiky (splnenie si odhlasovacej povinnosti pri zmene trvalého pobytu) je nespoľahlivá (tab. 3).

Tab. 3: Vývoj základných ukazovateľov úmrtnosti a prírastkov obyvateľstva Slovenska v období 1990-2013 (vybrané roky)

Table 3: The development of basic mortality and population increase indicators in Slovak population from 1990 to 2013 (selected years)

Rok	Úmrtnosť ¹⁾	Dojčenská úmrtnosť	Prirodzený prírastok	Saldo sťahovania	Celkový prírastok
1990	10,3	12,0	4,8	-0,4	4,4
1995	9,8	11,0	1,6	0,5	2,1
2000	9,8	8,6	0,4	0,3	0,7
2005	9,9	7,2	0,2	0,6	0,8
2010	9,8	5,7	1,3	0,6	1,9
2013	9,6	5,5	0,5	0,4	0,9

¹⁾ počet úmrtí na 1 000 obyvateľov

Zdroj: Štatistický úrad Slovenskej republiky, 2014

Veková štruktúra

Veková štruktúra patrí k tým znakom populácie Slovenska, ktoré prešli v transformačnom období výraznou zmenou. V podstate kopíruje prebiehajúci demografický režim s relatívne stabilnými hodnotami úmrtnosti, nevýrazným saldom zahraničnej migrácie a predovšetkým vývojom pôrodnosti a plodnosti dosť hlboko pod úrovňou prostej reprodukcie. Zvýšením počtu a podielu starších ľudí sa prehĺbilo starnutie populácie. Zatiaľ čo v roku 1950 predstavovalo zastúpenie detí vo veku do 15 rokov až 28,9 %, v roku 1990 to bolo ešte 25,1 %, ale koncom roku 2013 už len 15,3 %. Naproti tomu podiel osôb 65 ročných a starších vzrástol od roku 1990 z 10,4 % na 13,5 % (absolútne z 552 tis. na 733 tis.). Rokom 1990 zahájený trend „dobiehania“ detí staršími ľuďmi kontinuálne pokračuje, pretože hranicu 65 rokov prekračujú početne silné generácie narodené v povojnových resp. v päťdesiatych rokoch minulého storočia.

Priemerný vek obyvateľstva dosiahol v roku 2013 hodnotu 39,6 roka, čo je historické minimum. Oproti roku 1990 populácia Slovenska zostarla o 6 rokov. Mimoriadne dynamické je zvyšovanie indexu starnutia v súvislosti s kumuláciou efektu nízkej plodnosti a predlžovania ľudského života (tab. 4).

Zatiaľ ešte nepatrí populácia Slovenska v rámci Európy k tým starším, ale podľa výsledkov stredného variantu prognózy obyvateľstva do roku 2060 autorov Bleha, Šprocha, Vaňo (2013) by sa k nim mohla po roku 2030 postupne približovať. Totiž vo veku nad 65 rokov by v tej dobe mohla byť približne 1/5 nášho obyvateľstva.

Efekt starnutia populácie sa prirodzene premieta aj do ekonomického vývoja. Počet ľudí v produktívnom veku (18 - 62 rokov) už tri roky po sebe klesá a táto tendencia sa očakáva aj v rokoch nasledujúcich. Perspektívne táto skutočnosť bude pomáhať pri znižovaní nezamestnanosti. Napríklad v roku 2013 klesol počet ľudí v produktívnom veku medziročne absolútne o 19 tis., čo by teoreticky malo znížiť nezamestnanosť o necelý jeden percentuálny bod.

Tab. 4: Vývoj základných ukazovateľov vekovej štruktúry populácie Slovenska v období 1990 - 2013 (vybrané roky)

Table 4: The development of basic indicators of the age structure of Slovak population from 1990 to 2013 (selected years)

Rok	0 - 14¹⁾	65 +	Priemerný vek	Index starnutia
1990	25,1	10,4	33,6	41,4
1995	22,3	10,9	34,5	49,2
2000	19,2	11,5	36,0	59,8
2005	16,6	11,7	37,4	70,7
2010	15,3	12,4	38,7	80,0
2013	15,3	13,5	39,6	88,3

¹⁾ v percentách

Zdroj: Štatistický úrad Slovenskej republiky, 2014

Záver

S rozvojom spoločnosti a jednotlivca sa presadzuje skôr nemysliteľná tolerancia všetkých typov reprodukčného i rodinného správania charakteristických pre západnú civilizáciu (ležime na jej východnom rozhraní). V populačnom vývoji Slovenska nachádzame rysy síce typické pre uvedenú civilizáciu, ale i napriek tomu čiastočne modifikované. S istou dávkou sentimentu môžeme povedať - „prajeme si modernizáciu, ale v žiadnom prípade nie westernizáciu“.

Predmetná problematika nám umožňuje zreteľne vymedziť dva modely demografického správania. Ten starší (ešte doznievajúci začiatkom 90. rokov) a nový model, ktorý nastolili početnejšie generácie žien, narodené v 70. rokoch (v období natalitnej vlny). Ako sa táto koexistencia premietla do reality posledného štvrtstoročia je čitateľné z príslušných štatistík. Ďalšie predlžovanie napr. ľudského života, posuny vekových skupín a predpokladaná stagnácia úrovne plodnosti bude logickým dôsledkom trendov, založených v 90. rokoch minulého storočia prudkým znížením úrovne plodnosti a miernym poklesom úrovne úmrtnosti. Predpokladaná zvýšená imigrácia bude môcť úbytky počtu obyvateľov Slovenska (približne po roku 2030) a jeho starnutie len spomaľovať.

Príspevok bol spracovaný v rámci projektu GAPF 2/01/2014.

Literatúra

- ALEŠ, M. 1995. Několik úvah po čtyřech letech. In *Demografie*. ISSN 0011 - 8265, 1995, roč. 37, č. 2, s. 77-86.
- BLEHA, B. – ŠPROCHA, B. – VAŇO, B. 2013. *Prognóza populačného vývoja Slovenskej republiky do roku 2060*. Bratislava: INFOSTAT (Výskumné demografické centrum), 2013. 81 s. ISBN 978-80-89398-23-2.
- BURCIN, B. – KUČERA, T. 2008. Strukturální změny úmrtnosti v českých zemích a na Slovensku mezi roky 1991 a 2006. In *Demografie*. ISSN 0011-8265, 2008, roč. 50, č. 3, s. 173-185.
- CASELLI, G. – VALLIN, J. – WUNSCH, G. 2006. *Demography: Analysis and Synthesis*. London: Elsevier.
- FIALOVÁ, L. 1998. Česká republika v kontexte európskeho demografického vývoja dříve a dnes. *XXVIII. konference České demografické společnosti „Současné trendy a vzorce demografického chování - Evropa a my“* (20.květen 1998). In *Demografie*. ISSN 0011-8265, 1998, roč. 40, č. 4, s. 247-280.
- KUČERA, M. 1988. Československo 1918 - 1988. In *Demografie*. ISSN 0011-8265, 1988, roč. 30, č. 1, s. 3-9.
- KUČERA, M. 2008. Padesát let hodnocení populačního vývoje České republiky. In *Demografie*. ISSN 0011-8265, 2008, roč. 50, č. 4, s. 230-239.
- MARENČÁKOVÁ, J. 2006. Reprodukčné a rodinné správanie obyvateľstva Slovenska po roku 1989 z časového a priestorového aspektu. In *Geografický časopis*. ISSN 1335-1257, 2006, roč. 58, č. 3, s. 197-223.
- PODOLÁK, P. 1996. Vývoj obyvateľstva na Slovensku v r. 1989 - 1994. In *Geografický časopis*. ISSN 1335-1257, 1996, roč. 48, č. 1, s. 35-45.
- POTANČOKOVÁ, M. 2009. Odkladanie materstva do vyššieho veku na Slovensku vo svetle štatistických a kvalitatívnych dát. In *Bleha, B. ed. Populačný vývoj Slovenska na prelome tisícročí - kontinuita či nová éra?* Bratislava: Geografika, 2009, s. 39-61. ISBN 978-80-89317-11-0.
- ŠTATISTICKÝ ÚRAD SLOVENSKEJ REPUBLIKY. 2010. *Štruktúry a pohyb obyvateľstva SR*. Bratislava, 2010.
- ŠTATISTICKÝ ÚRAD SLOVENSKEJ REPUBLIKY. 2014. *Vývoj obyvateľstva v Slovenskej republike a krajoch v roku 2013*. [online]. Bratislava, 2014, 147 s. [cit. 2014-09-15]. Dostupné na internete: <http://slovak.statistics.sk/wps/portal/34088904-636e-4f0a-991b-d3674b81591b/>. ISBN 978-80-81-21.
- STATISTICKÝ ÚRAD SLOVENSKEJ REPUBLIKY. 2014. *Pohyb obyvateľstva v Slovenskej republike v roku 2013 (Pramenné dielo)*. [online]. Bratislava, 2014, 170 s. [cit. 2014-09-17]. Dostupné na internete: <http://slovak.statistics.sk/wps/portal/2d8d1fe0-c835-4043-949e-86f4d6cda3fd/>.
- VEREŠ, P. 1991. Několik úvah o současném a budoucím populačním vývoji. In *Demografie*. ISSN 0011-8265, 1991, roč. 33, č. 2, s. 97-105.
- VEREŠ, P. 1992. Současné trendy úmrtnosti. *XXII. demografická konference*

ČSDS "Demografické postavení Československa v rámci Evropy a světa". In *Demografie*. ISSN 0011-8265, 1992, roč. 34, č. 1, s. 27-29.

POPULATION OF SLOVAKIA AFTER A QUARTER OF CENTURY OF TRANSFORMATION

Summary

With the development of society and an individual, all types of reproductive and family behaviour, which were previously unimaginable, but now, typical for western civilization (we are located on its eastern interface) are being pushed through. In the population growth of Slovakia we can find some features which are typical for that civilization, but despite of that they are partially modified. We can say, with a certain amount of sentiment, "we wish for modernization, but in no case westernization".

Every economic transformation is associated with the recession, reduced real incomes and increased costs, even those of raising children, which inevitably leads to changes in the demographic behaviour of the population. The end of the century was marked by the above mentioned process, which meant continuous decrease in the number of births and a significant fall in relative reproductive indicators of Slovak population.

The first half of the nineties was a period of intense decrease in marriage rate. Entering the marriage at an early age, especially in the age group of 20-24 year olds, lost its previous appeal of a conventional socialist scenario, i.e. after obtaining the education and qualifications one should get married quickly and have two children.

Unlike marriage and divorce, the development of abortion rate was carried out on a positive note, though paradoxically, it did not affect the sharp decline in fertility and birth rates in the transition period. Its direction can be considered as clearly positive. This also means that for the further development of the level of fertility, the changes in the level of abortion rate lose their importance.

In the period of 1990 - 2013, the average life expectancy increased in births. The high "debt" of forty-year stagnation, particularly in men, failed to be repaid even during next generation. Infant mortality is maintained similarly like the neonatal mortality on a favourable level.

The age structure belongs to a group of features of the Slovak population that underwent a significant change during the transition period. The aging of population was deepened by an increased number and proportion of older people. 1990 started the trend of "catching" children by older people and it still continues because numerically strong generations, born in the post war fifties of the last century, exceed the limit of 65.

This topic allows us to clearly define two models of demographic

behaviour, the older one (fading away in early 90s) and a new model, which was raised by more numerous generations of women born in the 70s (in the era of a natality wave). How was this coexistence reflected in reality of the last quarter-century is apparent from the statistics. Further extensions of e.g. human life, the shifts of age groups and predicted stagnation in the level of fertility will be a logical consequence of the trends established in the 90s of the last century by a sharp reduction in fertility levels and a slight decrease in the level of mortality. Estimated increased immigration will be able to slow down the loss of the population of Slovakia (approximately after 2030) and its aging.

Mgr. Miloš Bačík, PhD.

Katedra geografie, Pedagogická fakulta, Katolícka univerzita v Ružomberku
Hrabovská cesta 5512/1A, 034 01 Ružomberok
E-mail: milos.bacik@ku.sk